

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK MUHITNI
SHAKLLANTIRISH KOMPLEMENTLARI

Umarova Shaxnoza Shukurillayevna,

1-bosqich magistranti, Toshkent shahridagi Puchon universiteti.

Bafoyeva Hanifa

2-Andijon viloyati Jalaquduq tumani 27-DMTT direktori.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20336284>

Abstract. *This article analyzes the main components of the formation of a psychological environment in preschool educational institutions from the point of view of management. In the research process, methods of a systematic approach, pedagogical observation, questionnaires, and monitoring of management activities were used. The results showed that the stability and effectiveness of the psychological environment depend on the harmonious development of such components as leadership style, communicative openness, teamwork, motivational mechanisms, and organizational culture. Based on the research, management recommendations for the formation of a healthy psychological environment in preschool educational institutions were developed.*

Keywords: *psychological environment, management, component, leadership, organizational culture, motivation, communication, preschool education.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik muhitni shakllantirishning asosiy komponentlari boshqaruv nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, pedagogik kuzatish, so'rovnom va boshqaruv faoliyati monitoringi metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, psixologik muhitning barqarorligi va samaradorligi liderlik uslubi, kommunikativ ochiqlik, jamoaviy hamkorlik, motivatsion mexanizmlar hamda tashkiliy madaniyat kabi komponentlarning uyg'un rivojlanishiga bog'liq.*

Tadqiqot asosida maktabgacha ta'lim muassasalarida sog'lom psixologik muhitni shakllantirishga doir boshqaruv tavsiyalari ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: *psixologik muhit, boshqaruv, komponent, liderlik, tashkiliy madaniyat, motivatsiya, kommunikatsiya, maktabgacha ta'lim.*

Kirish

Jahon miqyosida ta'lim jarayonida yangi transformatsiyalarning ko'lami jamiyat talabi darajasidagi kreativ pedagogik malakani hamda shu asosda psixologik kompetensiyalarni egallagan rahbar kadrlarga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimida sifat ko'rsatkichlarini oshirish jarayonida boshqaruvning inson omiliga yo'naltirilgan modeli tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Albatta, ta'lim muassasasining ichki samaradorligi, pedagoglarning kasbiy qoniqishi va bolalarning emotsional farovonligi ko'p jihatdan muassasadagi psixologik muhitga bog'liqdir. Sog'lom psixologik muhit mavjud bo'lgan jamoada o'zaro hurmat, ishonch, hamkorlik va ochiq muloqot ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunday sharoitda pedagog o'z kasbiy salohiyatini to'liq namoyon eta oladi, yangiliklarga ochiq bo'ladi va ijodiy tashabbus ko'rsatishga intiladi.

Aksincha, nizoli, keskin yoki befarqlik hukm surgan muhit pedagogning ichki motivatsiyasini pasaytiradi, kasbiy "yonib ketish" (emotsional burnout) holatlarini yuzaga keltiradi hamda ta'lim sifati va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlarida bolalar kattalarning ruhiy holatini tez ilg'aydi va unga mos ravishda o'z emotsional reaksiyalarini shakllantiradi.

Shu bois pedagogik jamoaning ruhiy barqarorligi bolalarning shaxs sifatida sog'lom rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Ta'lim muassasasida ijobiy psixologik muhitni shakllantirish uchun rahbarning boshqaruv uslubi, adolatli munosabati, pedagoglarning fikrini inobatga olishi va konstruktiv teskari aloqani yo'lga qo'yishi muhimdir. Shuningdek, jamoaviy tadbirlar, treninglar, psixologik seminarlar va reflektiv uchrashuvlar o'zaro ishonchni mustahkamlaydi.

Shu sababli psixologik muhitni shakllantirish masalasi faqat pedagogik jarayon doirasida emas, balki strategik boshqaruv darajasida ko'rib chiqilishi lozim.

Psixologik muhit – bu jamoada hukm surayotgan emotsional fon, o'zaro ishonch, hurmat, hamkorlik va adolat tamoyillarining uyg'unligidan iborat murakkab ijtimoiy-psixologik tizimdir.

Uning barqarorligi tasodifiy emas, balki maqsadli boshqaruv faoliyati natijasidir. Ilmiy nuqtayi nazardan qaralganda, psixologik muhit jamoaning ijtimoiy-psixologik iqlimi bilan uzviy bog'liq bo'lib, u shaxslararo munosabatlar xarakteri, kommunikativ jarayonlarning sifati va guruh qadriyatlarining uyg'unligi orqali namoyon bo'ladi. Ijtimoiy psixologiya vakillari, xususan, Kurt Lewin guruh dinamikasi nazariyasida muhit va shaxs o'rtasidagi o'zaro ta'sirni asoslab, xulq-atvorni “shaxs × muhit” funksiyasi sifatida izohlaydi. Bu yondashuv ta'lim muassasasidagi psixologik muhit pedagog va tarbiyalanuvchilarning faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Shuningdek, Lev Vygotskiyning madaniy-tarixiy konsepsiyasiga ko'ra, shaxsning rivojlanishi ijtimoiy muhit va muloqot jarayonlari orqali amalga oshadi. Demak, ta'lim tashkilotidagi sog'lom psixologik muhit bolalarning kognitiv va emotsional rivojlanishida rivojlantiruvchi omil sifatida xizmat qiladi. Aksincha, salbiy emotsional fon mavjud bo'lgan sharoitda o'quv motivatsiyasi pasayadi, ijtimoiy moslashuv qiyinlashadi va o'zini namoyon qilish imkoniyatlari cheklanadi.

Tashkiliy boshqaruv nazariyalarida ham psixologik muhit samarali liderlik, ochiq kommunikatsiya va adolatli qaror qabul qilish mexanizmlari bilan chambarchas bog'liq ekani ta'kidlanadi. Rahbarning demokratik boshqaruv uslubi, konstruktiv teskari aloqa tizimi hamda konfliktlarni mediatsiya asosida hal etishi jamoada psixologik xavfsizlik hissini shakllantiradi.

Psixologik xavfsizlik esa xodimlarning tashabbuskorligi, innovatsion faoliyati va kasbiy o'sishiga zamin yaratadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy psixologik muhit mavjud bo'lgan ta'lim muassasalarida pedagoglarning kasbiy qoniqish darajasi yuqori, emotsional zo'riqish ko'rsatkichlari esa past bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining oshishiga va tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarining rivojlanishiga olib keladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – maktabgacha ta'lim muassasasida psixologik muhitni shakllantirishning tarkibiy komponentlarini aniqlash va ularning boshqaruv jarayonidagi o'rnini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot obyekti – maktabgacha ta'lim muassasasining boshqaruv tizimi.

Tadqiqot predmeti – psixologik muhitni shakllantirish komponentlari va ularning o'zaro bog'liqligi.

Adabiyotlar sharhi

Maktabgacha ta'lim tizimida psixologik muhitni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan davlat siyosati ushbu yo'nalishda ilmiy izlanishlarning kengayishiga turtki bo'ldi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni [1] hamda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunida [2] ta’lim muassasalarida sog‘lom psixologik muhitni yaratish, pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash va ta’lim sifatini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Bu esa psixologik muhitni boshqaruvning muhim komponenti sifatida ilmiy jihatdan o‘rganishni taqozo etadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar kontekstida ta’lim tizimini inson omiliga yo‘naltirish zarurati alohida ta’kidlanadi. Xususan, Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”da [3] ta’lim tizimining sifat ko‘rsatkichlarini oshirish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish va innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etish muhim yo‘nalishlar sifatida qayd etilgan. Ushbu yondashuv psixologik muhitni shakllantirishni strategik boshqaruv darajasida ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Psixologik muhit tushunchasi ijtimoiy psixologiya doirasida keng o‘rganilgan. V.M. Karimova [4] psixologik muhitni jamoada hukm surayotgan ijtimoiy-psixologik iqlim sifatida talqin qilib, uning shakllanishida shaxslararo munosabatlar, muloqot madaniyati va ijtimoiy qadriyatlarning o‘rni muhim ekanligini ta’kidlaydi. E.G‘. G‘oziyev [5] esa umumiy psixologiya nuqtayi nazaridan psixologik muhit shaxsning emotsional holati va faoliyat samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini asoslab beradi.

Xorijiy tadqiqotchilar ham psixologik muhitni shakllantirishning nazariy asoslarini chuqur o‘rganganlar. Kurt Lewinning [6] guruh dinamikasi nazariyasiga ko‘ra, inson xulq-atvori shaxs va muhit o‘zaro ta’sirining natijasi sifatida shakllanadi. Ushbu yondashuv ta’lim muassasalarida psixologik muhitning pedagoglar va tarbiyalanuvchilar faoliyatiga bevosita ta’sirini ilmiy jihatdan asoslaydi.

L.S. Vygotskiy [7] tomonidan ishlab chiqilgan madaniy-tarixiy konsepsiyada esa shaxs rivojlanishining asosiy omili sifatida ijtimoiy muhit va muloqot jarayonlari ko‘rsatiladi. Bu esa maktabgacha ta’lim muassasalarida sog‘lom psixologik muhitni yaratish bolalarning kognitiv va emotsional rivojlanishida muhim rol o‘ynashini anglatadi.

M. Argyle [8] ijtimoiy o‘zaro ta’sir psixologiyasini o‘rganar ekan, jamoada samarali kommunikatsiya va hamkorlik muhitining shakllanishi umumiy faoliyat natijadorligini oshirishini ta’kidlaydi. B.W. Tuckman [9] esa kichik guruhlarning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, jamoaning shakllanishida ijtimoiy-psixologik muhit muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda psixologik muhitning salbiy holatlari ham alohida o‘rganilgan.

Xususan, C. Maslach va M.P. Leiter [10] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda salbiy psixologik muhit pedagoglarda emotsional “yonib ketish” (burnout) holatini yuzaga keltirishi, bu esa ularning kasbiy faoliyati samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, psixologik muhitni shakllantirish ko‘p omilli jarayon bo‘lib, unda liderlik uslubi, kommunikatsiya sifati, motivatsion mexanizmlar va tashkiliy madaniyat muhim rol o‘ynaydi. Biroq mavjud tadqiqotlarda ushbu komponentlarning aynan maktabgacha ta’lim muassasasi boshqaruv doirasida kompleks o‘rganilishi yetarli darajada yoritilmagan. Shu sababli mazkur tadqiqot psixologik muhitni shakllantirishning tarkibiy komponentlarini aniqlash va ularni boshqaruv jarayonida qo‘llash masalasiga qaratilgan.

Metodologiya

Tadqiqot tizimli va kompleks yondashuv asosida tashkil etildi. Nazariy bosqichda boshqaruv psixologiyasi, pedagogik menejment va tashkiliy madaniyatga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi. Psixologik muhitni shakllantiruvchi asosiy komponentlar ajratib olindi va ularning mazmuni aniqlashtirildi.

Empirik bosqichda quyidagi metodlar qo'llanildi:
rahbar va pedagoglar faoliyatini kuzatish;
pedagoglar o'rtasida anonim so'rovnomalar o'tkazish;
jamoaviy muloqot jarayonlarini tahlil qilish;
nizoli vaziyatlar monitoringi;
ichki boshqaruv hujjatlarini o'rganish.

Tadqiqot jarayonida psixologik muhitni shakllantiruvchi quyidagi asosiy komponentlar aniqlashtirildi:

Liderlik-kommunikativ komponent
Emotsional-psixologik komponent
Motivatsion-rag'batlantiruvchi komponent
Tashkiliy-madaniy komponent
Hamkorlik va ishtirokchilik komponenti

Shakllantiruvchi bosqichda aynan ushbu komponentlarni rivojlantirishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlari joriy etildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, psixologik muhitning barqarorligi komponentlarning o'zaro uyg'unligi bilan belgilanadi.

Liderlik-kommunikativ komponent rivojlantirilgach, rahbar va pedagoglar o'rtasidagi ochiqlik kuchaydi, qaror qabul qilish jarayonida jamoaning ishtiroki oshdi. Bu esa o'zaro ishonch darajasini mustahkamladi.

Emotsional-psixologik komponent doirasida konfliktlarni konstruktiv hal etish, empatik muloqotni yo'lga qo'yish natijasida jamoada ijobiy emotsional fon shakllandi. Pedagoglar o'rtasidagi ziddiyatlar soni kamaydi.

Motivatsion-rag'batlantiruvchi komponent kuchaytirilgach, pedagoglarning tashabbuskorligi va ijodiy faolligi ortdi. Kasbiy faoliyatga qoniqish darajasi sezilarli oshdi.

Tashkiliy-madaniy komponentni takomillashtirish orqali muassasada umumiy qadriyatlar tizimi shakllandi, ichki intizom va mas'uliyat darajasi mustahkamlandi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, mazkur komponentlar uyg'un ishlaganda psixologik muhit barqaror va rivojlanuvchi tizimga aylanadi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari psixologik muhitni shakllantirish boshqaruvning tizimli va strategik funksiyasi ekanini tasdiqlaydi. Komponentlar bir-biridan mustaqil emas, balki o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sir etuvchi omillardir. Masalan, liderlik uslubidagi o'zgarish motivatsion muhitga bevosita ta'sir ko'rsatadi, motivatsiya esa emotsional fonni barqarorlashtiradi. Psixologik muhitni shakllantirish jarayonida rahbarning shaxsiy namuna ko'rsatishi, adolatli baholash tizimini joriy etishi va ochiq muloqotni qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, jamoaning qaror qabul qilish jarayonida ishtirokini ta'minlash demokratik boshqaruv modelini mustahkamlaydi.

Mazkur komponentlar tizimli ravishda rivojlantirilganda, nafaqat pedagoglar faoliyati samaradorligi, balki bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari ham yaxshilanadi.

Demak, psixologik muhitni shakllantirish boshqaruv samaradorligining integral ko'rsatkichi sifatida qaralishi mumkin.

Kelgusida mazkur yo‘nalishda kvantitativ tahlillarni kengaytirish va monitoring mexanizmlarini institutsional darajada joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Maktabgacha ta‘lim muassasasida psixologik muhitni shakllantirish ko‘p komponentli va tizimli jarayondir. Liderlik, kommunikativ ochiqlik, motivatsion rag‘batlantirish, tashkiliy madaniyat va hamkorlik mexanizmlarining uyg‘unligi sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni ta‘minlaydi. Shu bois boshqaruv jarayonida psixologik muhitni shakllantirishni strategik ustuvor yo‘nalish sifatida belgilash hamda uni doimiy monitoring qilish zarur.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – 464 б.
4. Каримова В. М. Ижтимоий психология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012. – 240 б.
5. Ғозиев Э. Ғ. Умумий психология. – Тошкент: Ўқитувчи, 2002. – 256 б.
6. Lewin K. Principles of Topological Psychology. – New York: McGraw-Hill, 1936. – 231 p.
7. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
8. Argyle M. The Psychology of Social Interaction. – London: Routledge, 1994. – 276 p.
9. Tuckman B. W. Developmental sequence in small groups // Psychological Bulletin. – 1965. – Vol. 63, No. 6. – P. 384–399.
10. Maslach C., Leiter M. P. The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. – San Francisco: Jossey-Bass, 1997. – 256 p.